

ВІДГУК
офіційного опонента кандидата філософських наук, доцента
Христокіна Геннадія Володимировича
на дисертацію Подорожнього Юрія Анатолійовича
«Діалог Церкви і суспільства в сучасній українській теології»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Бурхливі суспільні зміни в Україні, пов'язані з подіями Євромайдану та гібридної війни, виявили значну участь в цих процесах християнської Церкви. Остання не лише була задіяною в громадянських процесах під час суспільних трансформацій, а й намагається їх осмислити, розробляючи нову для України галузь богословської думки - політичну теологію. Звичайно, що сьогодні актуальним нове осмислення соціальної доктрини християнства, оскільки відбувається його нова адаптація до сучасних українських реалій. Поряд з цим стало очевидним, що церква має важливе соціальне значення в сучасному українському суспільстві, вона проявила себе як совість нації, здійснюючи пророче служіння, надаючи образ майбутнього та показуючи можливості його досягнення. При цьому часто це пророче служіння для суспільства здійснювали не церковні ієрархи, а богослови та лідери християнського громадянського суспільства, представники так званих парацерковних організацій. Оновлена у випробуваннях революції та війни соціальна практика породжувала нове богослов'я, особливо в українському протестантизмі. З точки зору сьогоднішнього богословського розуміння окресленої проблематики, стало можливим нове релігієзнавче осмислення соціального вчення українських церков у їх зв'язку із конфесійними різновидами політичної теології. Динамічне становлення українського громадянського суспільства у його взаємодію з Церквою творить умови для нового етапу розвитку партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні. Радикальні зміни, що відбулися в українському богословському дискурсі останніх років, потребують систематичного релігієзнавчого аналізу з огляду на зростання ролі церков та релігії у суспільних процесах в Україні. Представлена до захисту дисертація Подорожнього Юрія Анатолійовича «Діалог Церкви і суспільства в сучасній українській теології» присвячена релігієзнавчому осмисленню теорії та практики взаємодії Церкви та суспільства в Україні. Хочеться відмітити особливу актуальність та новизну дисертації, важливий громадський резонанс цієї теми, адже як ніколи раніше активна частина суспільства очікує змін не лише від держави, але й від Церкви. Справді, не припустимо, щоб в сучасному суспільстві, яке модернізується, Церква залишалася осторонь загальних процесів. При усій її автономії та незалежній від держави позиції, Церква не може бути дистанційованою від суспільства, від його перетворень та змін, від його трагедій та боротьби. Все більше зростає роль Церкви в умовах військової агресії та гібридної війни з боку Росії, потребі суспільства дати належну моральну оцінку діям агресора.

У першому розділі Юрій Подорожній показує, як виникло деяке методологічне відставання релігієзнавчої думки від процесів осмислення діалогу церкви і суспільства у теології. Релігієзнавство зазначало певної кризи через концентрацію уваги лише на соціальному вченні, а особливо через обмежене розуміння соціальної доктрини, що виникло тоді, коли в соціології релігії панували уявлення про нездоланну силу секуляризаційних процесів. Відповідно, розвиток соціальної доктрини тлумачився лише як процес пристосування церкви до все більш секулярної дійсності. Релігієзнавці у значній мірі пропустили момент, коли церкви перестали вірити у модерний міф про секуляризацію і почали активно пропонувати соціуму альтернативне бачення майбутнього. І відповідні проекти з'явилися не лише у межах соціальної доктрини у зв'язку з ідеями «цивілізації любові» як альтернативи постмодерну, а і через появу політичної теології як окремого явища, як специфічного феномену в межах релігійного світогляду. Слід сказати, що Юрій Подорожній дуже обережно пише про обмеженість традиційної герменевтики текстів соціальної доктрини і про недослідженість політичної теології. Але насправді проблема існує, і добре, що молодий науковець її піднімає.

У підрозділі 2.1 «Формування християнського вчення про партнерство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму» доводиться, що вже папа Лев XIII в кінці XIX ст. формулює соціальну доктрину католицької Церкви, в якій він, критично осмислюючи ідеології комунізму та лібералізму, запропонував звернутися до самого суспільства, з яким Церква має вести постійний діалог. Якщо традиційно католицька Церква підтримувала державу і виправдовувала право її влади і силу, як засоби реалізації планів Бога, то нова доктрина Лева XIII стала революційною за своїм підходом до суспільних проблем. В соціальній доктрині католицької Церкви політика і держава, а суспільство та спільноти, що його складають, стають пріоритетними для Церкви. Вчення П'я XII лише підсилює таке бачення, що виправдовує важливість для Церкви розвитку особистості та структур громадянського суспільства, які протистоять диктату держави. Як зазначає Юрій Анатолійович: «Цілковита реалізація можливостей особистості та громадянського суспільства оголошуються змістом загального блага. Держава має підтримувати не лише законний порядок, але і забезпечувати умови для вільного розвитку особи, родини, громадянського суспільства. Усе це має привести до виникнення суспільства загального добробуту як реалізації норм природного закону» (с. 8 автореферату). Не можна не згадати і про активізацію соціальної теології католицизму після Другої світової війни, під впливом трагедії якої, масових жертв, Холокосту, Церква остаточно визнала необхідність захищати права і свободи, честь і гідність людини, зокрема, - її право на свободу совісті, не залежно від її релігійної позиції і світоглядних переконань. У післявоєнний час окремі теологи розвивають «теологію революції», «теологію надії», в якій вони закликають активно відстоювати, навіть силою, природні права людей, їх право на соціальну свободу і гідне та забезпечене життя. Наступний важливий крок соціальна доктрина католицизму зробила в другій половині XX століття, в умовах викликів холодної війни, економічних криз та величезного

матеріального розшарування, що впливало на якість життя мільярдів людей по всьому світу. Основною і справді новаторською стала концепція соціального солідаризму, яка була спроектованою на подолання майнової нерівності в світі. В багатьох програмних документах Церква закликала багатих бути справедливими і солідарними з бідними, сприймати свої статки як дар Божий, який треба використати для загального блага усіх народів світу. Пріоритетними тепер стали не окремі держави чи нації, а глобалізований світ загалом. Не можна не відмітити, ще одну сучасну і вкрай важливу концепцію соціальної доктрини католицизму, на яку звертає увагу Подорожній Ю.А. Мова йде про вчення пап Івана Павла II та Бенедикта XVI про «цивілізацію любові», як необхідний світу ідеал солідарного, відкритого, гуманістичного суспільства. Тут понтифіки не нав'язують людству вигадану та ідеалізовану церковну утопію, а закликають змінювати цей світ, знаходити в ньому можливості для його перетворення.

Не меншу увагу дисертанта привела сучасна соціальна доктрина православної Церкви, що знайшло своє висвітлення у підрозділі 2.2. Подорожній Ю.А. відмічає, що на відміну від католицизму, православна доктрина формувалася значно пізніше. Її суттєві напрацювання ми бачимо фактично в другій половині XX століття, а базові документи в українському православ'ї взагалі були прийняті лише на початку XXI століття. Теоретичною базою для розвитку православної соціальної доктрини слугують патристичні вчення про «симфонію» Церкви та держави. Автор справедливо зауважує, що ці концепції, загалом застарілі, бо відображають принципово іншу соціально-політичну ситуацію, в якій Церква була інтегрована в державні структури і виконувала ідеологічну функцію у візантійському суспільстві. Проте сам принцип «симфонії», переосмислений для сучасного вжитку, можна, досить часто, зустріти в православній соціальній теології. Православне соціальне вчення акцентує увагу на державно-церковних відносинах, симфонічність яких полягає у їх гармонійності, рівноправності. При цьому держава і церква мисляться як два інститути, які є відповідальними за стан суспільства як цілого. При цьому православним соціальним концепціям, особливо розробленим на базі соціальної доктрини РПЦ, бракує універсалізму та глобальності. В офіційних документах цієї церкви помітний вплив ідейного, а то й ідеологічного протиставлення самого православ'я іншим християнським конфесіям, духовної цивілізації православного сходу ліберально-споживацькій цивілізації заходу. Застарілі підходи в розумінні взаємин Церкви та світу можна зустріти і в національно орієнтованих церквах УПЦ КП, які головну загрозу вбачають в секуляризації, процесі, що розпочався в XIX столітті, і аж ніяк не являється в наш час основним. Подорожній Ю.А. звертає увагу на необхідність модернізації соціальної доктрини православ'я, принаймні відображеної в офіційних документах. Все це свідчить про своєрідний ренесанс неотрадиціоналізму до якого спромоглися церкви на початку XXI століття.

Надзвичайно цікавим видається аналіз Подорожнім Ю.А. соціальних концепцій протестантизму. Він вірно помічає, що протестантизм, як і православ'я, знаходиться під впливом католицьких соціальних вчень. І якщо

західні протестанти звернулися до розробки вчень про суспільство і державу в середині ХХ століття, то українські протестанти на офіційному рівні спромоглися сформулювати основні положення своєї соціальної доктрини на початку ХХІ ст. Проте показовою тут є робота евангельського богослова С. Головіна «Біблія і політика. Основи справедливого суспільства» на аналізі якої і зупиняється дисертант. Керуючись методологією модерного взірця, С. Головін намагається обґрунтувати ідеї громадянського суспільства, виходячи з постулатів Біблії, в яких він бачить прямі настанови Бога щодо організації суспільного життя. Для українського богослова суспільство і держава можуть бути «політеєю» – простором «спільної справи». Якщо держава і суспільство втілюють певні моральні принципи, то вони стають подібними до церковної спільноти, і саме таке їх існування має моральне значення. Тобто, вічні божественні істини відкриває Бог, він висловлює прямі і очевидні заповіді, прийнятні в усі часи і для всіх народів, а суспільство і держава повинні стати простором для їх реалізації. Причому держава повинна займатися захистом спільноти від зовнішнього зла – злочинців, агресії, а Церква, сім'я мають перетворювати суспільство з середини. Не лише родина чи спільнота Церкви, але й нація має бути спільною справою усіх її мешканців, які солідаризують свої зусилля заради загального блага. Подорожній Ю.А. вірно відмічає, що абсолютно по-модерному виглядає підхід за яким основними носіями християнських цінностей виступає особистість, родина та церква, зусиллям яких і здійснюється спротив світовому злу.

Можна лише погодитися з висновком Подорожнього Ю.А. про те, що розглянуті ним в другому розділі християнські соціальні концепції усіх церков методологічно відповідають модерним парадигмам і багато в чому сьогодні є застарілими, тому вимагають оновлення в умовах постмодерного часу. Але це оновлення неможливе через формальний розвиток соціальних доктрин. Скоріше сформовані у межах конфесійних соціальних концепцій ідеї мають бути розвинуті в межах політичної теології. Саме тому третій розділ дисертації можна вкрай важливим і продуктивним, враховуючи те, що автор тут аналізує тенденції тих змін в соціальній етиці українського християнства, які воно зазнало на початку ХХІ ст. Особливо актуальними в цьому контексті є розробки християнської політичної теології, авторами яких виступають представники усіх конфесій. Де-факто, політична теологія стала новою формою для соціальної етики, що прийшла на зміну соціальному вченню церкви.

Третій розділ дисертації стосується проектів соціальних трансформацій, які пропонуються українськими релігійними мислителями у межах політичної теології. Слід зазначити, що політична теологія виникла як консервативний проект у творчості Карла Шмітта. Натомість, у англосаксонській літературі були розвинуті помірковано ліберальні концепції. В Україні політична теологія набула небувалого раніше звучання у зв'язку із такими подіями як майдан і Євромайдан. Обидві ці революції об'єктивно були спрямовані на досягнення свободи, створення умов для розвитку середнього класу та трансформацій всього суспільства. І обидві революції не досягли своїх соціально-політичних цілей. Однак, ці революції спонукали ряд українських теологів створити власну

політичну теологію, яка відрізняється оригінальним баченням майбутнього суспільства. Як відомо, довгий час серед українських християн панувала негативна есхатологія, у тому сенсі, що очікування скорого кінця світу зумовлювали соціальний песимізм. І навіть при великій соціальній активності протестантських спільнот в цілому вважалося, що трансформацій соціуму на краще очікувати не доводиться, і немає необхідності для систематичних зусиль із соціального реформізму. На початку 2000-х з'явився обережний соціальний оптимізм, пов'язаний із бажанням нових поколінь християн брати участь у відповідальності за майбутнє країни. Формується діалогічна місіонерська парадигма сприйняття відносин із світом, згідно з якою мета християнської проповіді та діяльності – не вирвати окремих людей із світу, а преобразити світ. Поступово утверджується думка, що церква і навіть суспільство може бути передчуттям ідеального соціуму Царства Божого. Українська політична теологія привернула увагу лідерів думки та звичайних вірних у церквах завдяки більшій свободі для творчості, ніж це можливе у межах розвитку соціального вчення. Прикметно, що там де соціальне вчення активно вивчається і застосовується – в українському католицизмі та греко-католицизмі – там політична теологія не розвинута. Натомість, українські протестантські та православні мислителі активно розвивають політичну теологію, оскільки соціальна доктрина і соціальна практика існують окремо, у тривожному розриві. Відповідно, політична теологія компенсує брак впливу соціальної доктрини, а також дозволяє соціально активним керуватися теологічними ідеями, а не міфами. Найбільшою цінністю для усієї української політичної теології є свобода. Саме тому загальною тенденцією всієї українського богословської думки є теологія визволення у її оригінальному ліберальному варіанті. Теологія визволення як загальний умонастрій передбачає досягнення стану свободи, а тому важливою стає і футурологія. Досягненню стану свободи загрожують не лише залишки тоталітаризму, а і загальний стан постмодерного релятивізму, який створює широкі можливості для маніпулювання соціумом.

Особливо значимим є підрозділ 3.3 «Українська протестантська політична теологія про відносини церкви і суспільства». Молоде покоління протестантських теологів України зуміло створити оригінальне вчення, першою рисою якого є систематична критика постмодерного світогляду. З точки зору християнських теологів суспільство стоїть на порозі нового варварства. І як у кінці античності залишалося лише відбудувати суспільство знизу, що і запропонував Августин. Відновлення соціальності знизу було справою і багатьох діячів Реформації. Сьогодні аналогічні теорії та практики стали предметом турботи провідних українських протестантських богословів. Юрій Подорожній детально аналізує різні концепції політичної теології, віднаходить їх спільні риси. Здійснений аналіз творів протестантських богословів є прикладом якісного релігієзнавчого дослідження, усі результати якого дійсно є новими та всебічно обґрунтованими.

У підрозділі 3.4. систематично аналізуються положення української православної політичної теології. Сьогодні на цю теологію покладаються значні надії, навколо неї є певний ажіотаж. Твори представників української

православної політичної теології сприймаються з певною ейфорією. І тому надзвичайно важливим є критичний аналіз цих праць.

В цілому, якщо для протестантських теологів характерне коливання між поміркованим консерватизмом і лібералізмом, то українські православні політичні теологи цілком знаходяться у полоні ліберальних ідей.

В цілому, релігієзнавчий аналіз політичної теології є перспективним, і здійснений Юрієм Подорожнім крок є лише першим, але і суттєвим та важливим.

Позитивно оцінюючи роботу Юрія Подорожнього, хочемо висловити кілька побажань:

1. Важливим у сучасній християнській теології є критичне ставлення до релігійного фундаменталізму, і аналізу полеміки з фундаменталізмом потрібно було уділити значно більшу увагу.

2. Необхідним було б більше уваги приділити проблемам теологічного обґрунтування у сучасних теологічних концепціях концептів гідності й прав особистості.

3. Важливою тематикою для соціальної доктрини є ставлення до проблем збереження природи, і вважаємо аналіз цих аспектів соціальної доктрини необхідним хоча б тому, що це одна із тематик, у якій соціум та церква можуть досягнути повної згоди.

4. Юрій Подорожній цілком вірно відмічає, що важливу роль в соціальній доктрині мали ідеї солідаризму. Важливим було б прослідкувати вплив ідей солідаризму на сучасну політичну теологію.

Підсумовуючи, зазначимо, що дисертаційна робота Подорожнього Юрія Анатолійовича «Діалог Церкви і суспільства в сучасній українській теології» є актуальним і змістовним дослідженням, яке відзначається науковою новизною і здійснене на основі належного опрацювання відповідних літературних джерел. Воно відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії та політології
Університету державної
фіскальної служби України**

Е.В. Христокін

засвідчую:
Секретар УДФС України
18 05 20 18 р.